

АРХІТЕКТУРА ЧЕРНІВЦІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. (ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЇ СТИЛЬОВИХ НАПРЯМКІВ І ТЕНДЕНЦІЙ)

Дослідження архітектурного образу столиці Буковини викликають останнім часом все більше наукове і практичне зацікавлення, оскільки вони знаходяться в руслі сучасних європейських (закордонних і вітчизняних) досліджень художньої культури багатонаціональної Австро-Угорської монархії.

Підтвердженням цього процесу є успішно проведена Міжнародна науково-практична конференція, присвячена відкриттю нових сторінок в історії чернівецької архітектури “австрійського періоду”, яка стала полем для дослідження і дискусій.

Бажання включитися в цю дискусію і спонукало нас поділитися досвідом дослідження і класифікації стильових напрямків і тенденцій та проаналізувати їх перші характерні приклади в чернівецькій архітектурі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Швидка забудова міста почалась у другій половині ХІХ ст., оскільки цей період відзначався швидким ростом населення (з 21 тис. в 1875 р. до 68 тис. в 1900)¹. На центральних вулицях і площах з'явилися багатоповерхові дохідні будинки, готелі, різні громадські споруди. За проектом відомого чеського архітектора Йосифа Главки було споруджено великий ансамбль резиденції буковинських митрополитів. У 1875 році було відкрито університет ім. Франца Йосифа, і на кінець ХІХ ст. було побудовано декілька учбових споруд.

Багато вулиць і площ у центрі міста набули досить величного образу, який зберігся і до сьогодні. На межі ХІХ і ХХ ст. склались ансамблі Ратушної площі (колишня Ringplatz – сьогодні Центральна площа). Дещо пізніше, вже в перші роки ХХ ст., було закладено ансамбль Театральної площі (Fischplatz), завершено забудову колишньої вулиці Панської (нині вул. О. Кобилянської) та значної частини Головної вулиці. Ансамблевий характер має і забудова початку вулиці Руської. Панорама цієї ділянки дуже ефектно завершується силуетом церкви, увінчаної традиційними українськими куполами. У багатьох випадках кутові будинки акцентуються вежами, суттєво збагачуючи силует міста.

Характерною домінантою став так званий “Будинок-корабель”, що на розі вулиць Головної і Шолом-Алейхема. Архітектор, який проектував цей будинок, надзвичайно вміло обдумав і використав ситуацію того часу.

Видатним прикладом еkleктики є ансамбль резиденції буковинських митрополитів, споруджений в 1864–1882 рр. за проектом чеського архітектора Йосифа Главки (нині тут розмістився Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича).

Комплекс резиденції – без сумніву найвидатніший прояв ансамблевих тенденцій, які об'єктивно були присутні в архітектурі періоду еkleктики. Врешті, в європейському мистецтвознавстві цей період часто називають терміном “історизм”.

Перед автором проекту Йосифом Главкою стояло надзвичайно непросте ідеологічне завдання – знайти художній образ, який повинен був відобразити і конфесійні традиції православ'я, які виходять з Візантії, і одночасно висловити почуття

*Прибутковий будинок
по вул. Університетській, 4*

*Парадний вхід до прибуткового будинку
по вул. М. Горького, 11*

віруючих та відповідний пієтет по відношенню до Австро-Угорської монархії, тобто співвідношення візантійських куполів та німецьких готичних зубців і порталів в дусі ломбардського ренесансу виявилось не випадковим. Водночас поєднання різних стилів в одній будівлі було тим засобом, який часто зустрічався в творах архітектури періоду пізньої еклектики.

Багатогранна ідейно-художня програма створила складний архітектурний образ, серед численних втілень якого звучить і місцева буковинська тема. Наприклад, багатоколірна черепиця покрівель нагадує традиційний буковинський орнамент. У наших попередніх публікаціях і виступах вже неодноразово аналізувався архітектурний ансамбль буковинських митрополитів і його складний художній образ. Тому особливу увагу звертаємо на аналіз стильових особливостей і закономірностей міської забудови, міського архітектурного середовища.

Панування еклектики в Чернівцях представлене різноманітними напрямками: неоренесансу, необароко і т.ін. Однак у масовій житловій забудові міських околиць продовжували застосовувати архітектурні прийоми, вироблені ще в епоху класицизму. У цьому відношенні дуже типовими є будинки на тихій вулиці 29 Березня: № 9, 32 та інші. Цю тенденцію ми пропонуємо визначити терміном “пізній класицизм”, оскільки ці будинки будувались ще в кінці XIX – на поч. XX ст.

Приклади такого “пізнього класицизму” зустрічаються і в центрі міста. Як правило, це – невеличкі особняки (для прикладу – особняк біля Турецького мосту).

Неоренесанс в архітектурі представлений різними відтінками і варіантами, будинками різних типів. Так, колишній аристократичний особняк на Головній вулиці, 111 – приклад так званого безордерного різновиду неоренесансу, який повторює “флорентійські палаццо” XV ст.

Інший різновид неоренесансу ілюструє будинок на вулиці Руській, 17. Мотиви архітектури італійського ренесансу промальовані тут з великою майстерністю і добрим відчуттям стилю.

Поєднання мотивів класицизму і ренесансу часто використовувались в архітектурі громадських будинків, в тому числі й будинків учбових закладів (нині музичний корпус Чернівецького педагогічного коледжу ім. О. Маковея по вул. І. Богуна, 22).

Висока якість ліплення фасаду, чудове опрацювання мотивів декору і майстерність їх виконання свідчать про те, що в столиці Буковини тоді працювали не лише кваліфіковані архітектори, але й першокласні майстри-виконавці.

Намагаючись збільшити масштаб забудови, вони досить часто використовували в архітектурі невеликих особняків метод поєднання декількох сусідніх віконних проїмів в одну архітектурну композицію. Подібних прикладів так багато, що цей прийом можна оцінити як своєрідну місцеву особливість чернівецької архітектури періоду еклектики. Ще один подібний приклад – особняк на вулиці Руській, 15, в якому жив видатний буковинський лікар і громадський діяч В. Залозецький. Але в цьому будинку стилістика фасаду витримана у формах стилізованого необароко і також приваблює чудовою майстерністю виконання.

Необароко було досить популярним у Чернівцях наприкінці ХІХ ст. і нерідко використовувалось в обробці фасадів багатоквартирних престижних прибуткових будинків у центрі міста. Яскравим прикладом може служити будинок, який знаходиться на розі вулиць Руської і Садовського.

Перші твори раннього модерну (стилю “Сецесіон”) з’являються в Чернівцях вже на початку 1900-х років. Це будинок-пасаж 1900 року, який займає ділянку кварталу між вулицями Головною, 42 та Ів.Франка, 13 із внутрішнім двором, перекритим прозорим металево-скляним дахом (дах не зберігся), і унікальна споруда Ощадниці, побудована в 1900–1901 рр. за проектом відомого віденського архітектора Губерта Гесснера. Художні новації віденського Сецесіону яскраво втілились в образі фасадів та інтер’єрів цієї споруди.

“Сецесійну інтонацію” фасадів задає, насамперед, величезне майолікове панно, яке прикрашає споруду у верхній частині. Тема панно (на думку працівників Чернівецького обласного музею) – алегорія процвітання Австро-Угорської імперії. Могутній, поліхромний акорд панно одночасно вводить споруду чернівецької центральної ощадниці (нині обласний художній музей) в коло художніх творів

Міський “Пасаж” (квартал між вулицями Головна, 42 – І. Франка, 13)

“сецесіоністів”, продовжуючи той пошук нових прийомів синтезу мистецтва, який бере свій початок у 1898 році від Отто Вагнера. Через декілька років подібні твори з’являться в Празі.

Властиві для модерну пошуки нових прийомів синтезу мистецтва яскраво втілені і в інтер’єрі “парадних сходів”. Як відомо, в період модерну вітраж пережив своє друге відродження, і на сходах Ощадкаси збереглися чудові зразки вітражів із рослинними мотивами, які були характерними для раннього модерну.

Притаманні модерну також і стилізовані зображення птахів, закомпоновані в малюнок поручнів. Але в образі інтер’єру присутні і деякі традиційні мотиви – такі, як ордер. І в цьому відношенні у своїй книзі “Die Architektur der Donaumonarchie” А. Мораванські визначив споруду Ощадкаси в Чернівцях як приклад “компромісного стилю” 1900-их років.

Прикладом “стильової естафети”, яка з’являється в архітектурі міста, починаючи від пізньої еклектики до раннього декоративного модерну, служить унікальна споруда Музично-драматичного театру, побудованого в 1904–1905 рр. за проектом відомого віденського архітектурного бюро під керівництвом Ф. Фельнера і Г. Гельмера. Характерним зразком “перехідного стилю”, в якому присутні риси еклектики, а також раннього модерну, є споруда залізничного вокзалу. Це один із справжніх шедеврів того напрямку, який був визначений А. Мораванські як “компромісний стиль” 1900 років. Той самий стильовий компроміс присутній і в декорі інтер’єру Центрального залізничного вокзалу.

В архітектурі Чернівців початку ХХ ст. виявились дуже стійкими традиції еклектики. Прикладом пізнього бароко може послужити споруда Єврейського Народного дому (арх. Т. Левандовський, 1907–1908 рр.) – нині Палац текстильників.

Думається, симпатії чернівецьких “замовників” і архітекторів до пізнього неobarоко не випадкові. Вони пояснюються намаганням населення прирівнятися до способу життя заможних буржуа в центральних розвинених містах Австро-Угорщини. Прикладами цього напрямку є престижні прибуткові будинки на розі вулиць Лисенка і Гете, Котляревського і Театральної площі тощо. Ці будинки приваблюють своїми кутовими вежами і чудовим ліпним декором, навіяним мотивами бароко.

І все ж головним напрямком стильової еволюції архітектури Чернівців у першому десятиріччі ХХ століття стає, плавно набуваючи розвитку, перехід від пізньої еклектики до раннього модерну.

Дані, які збереглися на фасадах багатьох споруд, дозволяють

Вілла по вул. Ю. Фучіка, 20 (1903 р.)

впевнено датувати і споруди, які не мають дати спорудження, за стильовою аналогією.

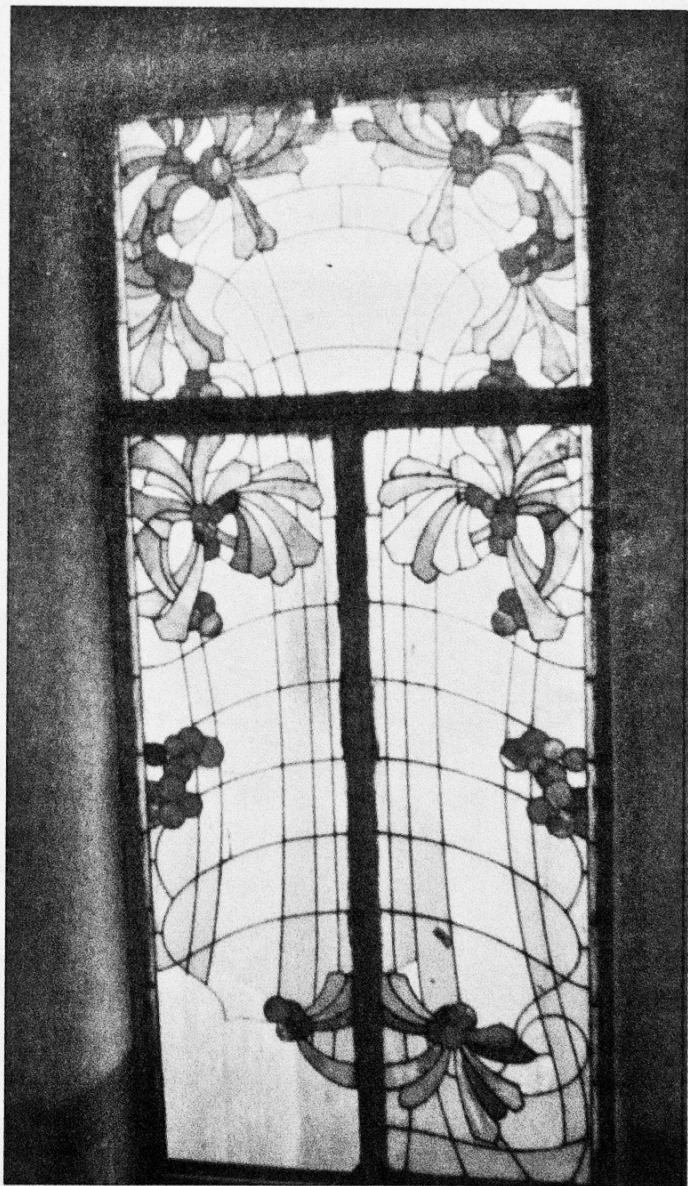
Для прикладу візьмемо декілька найбільш цікавих житлових споруд. Будинок по вулиці Ю. Фучика, 20 зберіг дату: “1903”. За стилем він – перехідний: від пізньої еклектики – до раннього модерну. Більш послідовно риси модерну втілились в будинку № 12 по тій самій вулиці. За розповідями місцевих жителів, цей будинок належав скульптору, і донедавна на його фасаді красувався картуш із датою: “1904 рік”. Вілла по вулиці Хотинській, 7 також має дату: 1906 рік. Приблизно цим же періодом може бути датований будинок № 5 по вулиці Льва Толстого. Його декор дуже типовий для того міжнародного варіанту “раннього модерну”, про який вже йшла мова в доповіді професора А. Пуніна.

Аналогічні декоративні мотиви, тільки в скромнішому виконанні, зустрічаємо на фасадах невеличкого особняка по вулиці Мінській, 2. На його фасаді вказано 1908 рік.

Маскарони на фасаді будинку №45 по вулиці О.Кобилянської дуже типові для ранньої фази модерну, але чіткі, прості форми великих вікон змушують підозрювати, що цей будинок побудований в кінці 1900-х рр. А будинок по вулиці О. Пушкіна, 10 з його датою в незвичному картуші: 1910 рік, – можливо, завершує еволюцію раннього модерну, – тим більше, що в декорі відчувуються мотиви неокласичного характеру.

Чудовими, але, на жаль, вже поступово зникаючими сторінками архітектурної спадщини Чернівців австрійського періоду є вхідні двері і “парадні” входи багатьох житлових будинків. Типовими прикладами можуть стати добре збережені залізні двері житлового будинку по вулиці Олександра Доброго і “парадні” багатоквартирного житлового дохідного будинку по вул. О. Кобилянської, вул. Вавілова, 5. “Квітучі інтер’єри” цих вестибюлів і сходів дозволяли зняти стрес, породжений урбанізованим міським середовищем.

Керамічна плитка в облицюванні підлоги вестибюлю житлового будинку № 12 по вулиці Челюскінців майже в точності повторює мотиви, введені в модерн бельгійським художником і архітектором Анрі ван де Вельде. Характерним прикладом масової житлової забудови тих років став сусідній будинок по вулиці Челюскінців, 10. Його фасад – достатньо типовий для

Вітраж в парадній прибуткової будинку по вул. Челюскінців, 10

1900-их років. Але інтер'єри вестибюлю і сходових площадок свідчать про досконалу унікальність цього будинку. Чудом збереглися вітражі, які сьогодні стали рідкісними зразками цього монументально-декоративного мистецтва, яке вже відійшло в минуле.

На межі 1900–1910-х років в архітектурі майже усіх європейських країн намітився перехід від модерну до ретроспективної неокласики. Яскравою ілюстрацією даного процесу може служити споруда страхового агенства австрійських залізничних доріг (Versicherung der Österreichischen Eisenbahnen).

У Чернівцях, на відміну від Петербургу, неокласика представлена лише декількома прикладами. По вулиці Олександра Доброго поруч знаходяться два будинки – 5 і 7, які ілюструють різні відтінки архітектурного ретроспективізму 1910-х років. На фасаді одного є дата: 1912 рік. Сусідній будинок ще типовіший для неокласики 1910-х років. Ордерні

Деталь фасаду прибуткового будинку по вул. Олександра Доброго, 5 (1912 р.)

*Готель “Золотий лев”
(вул. Університетська, 2)*

елементи його фасаду явно модернізовані. І в прийомах їх модернізації можна побачити деякі впливи чеського кубізму.

В буковинській столиці, як і в усій європейській архітектурі, модерн еволюціонував від ранньої, декоративної стадії до пізньої, більш строгої, геометризованої і раціональної. На межі 1900–1910-х років цей процес відбувався синхронно з тенденціями ретроспективно-неокласичного характеру. В багатьох випадках тенденції пізнього “раціонального модерну” і ретроспективної неокласики зливались. Прикладом такого “симбіозу” може служити відомий готель “Золотий лев” у Чернівцях.

Дуже цікавим зразком поєднання неокласики з тенденціями пізнього раціонального модерну є споруда аристократичної вілли по вулиці Українській, 22 (сьогодні редакція

обласної газети “Буковина”). Класичні форми фасаду трактуються у спрощений модернізований спосіб.

Вартий уваги дворовий фасад будинку. Тут були активно використані новаторські залізобетонні конструкції, які відчуються в архітектурних формах будинку. Дворові фасади багатьох житлових будинків міста – це одна з цікавих і недосліджених тем, де більше запитань, ніж відповідей. Наприклад, прибудова у внутрішньому дворику будинку по вулиці Українській, 55. Залізобетонні конструкції тут виступають активним джерелом архітектурного формотворення. Ця прибудова була реалізована напередодні Першої світової війни чи є прикладом конструктивізму 1920-х років? Відповіді на це запитання ще нема.

Еволюція “пізнього югендстилю” в бік все більшої лаконічності прослідковується в багатьох творах як віденських архітекторів, так і представників інших архітектурних шкіл (московські будівлі Ф. Шехтеля 1910-х років, “Новий Пасаж” архітектора Н. Васильєва в Петербурзі, 1911–1913 рр. і т.п.). Цю тенденцію “очищення” (пурифікації) архітектури, яка надає перевагу естетичним установам “функціонального стилю” – “конструктивізму” 1920-х років – професор А. Пунін у своїх дослідженнях визначив як свого роду “прото-функціоналізм” – “передконструктивізм”.

Акош Мораванські визначив цю тенденцію іншим терміном – “*prämoderner Rationalismus*”, виходячи з прийнятого сучасною культурологією поняття “модернізм”, яке використовується як визначення новаторського руху всієї культури ХХ століття. Послідовним втіленням цього “техніцизму” був архітектурний стиль тих років, названий західними дослідниками “функціоналізмом”; в СРСР був прийнятий інший термін – “конструктивізм”, але при цьому самі ідеологи конструктивізму визначали його як “функціональний метод”.

Найбільш яскравими проявами “прото-функціоналізму” у віденській архітектурі кінця 1900-их – початку 1910-их років були твори архітектора Адольфа Лооса (1870–1933), переконливого прихильника і пропагандиста архітектурного “пуризму”, який вважав, що орнаменти – це “злочин”. Він реалізував свою творчу програму в ряді проектів і будівель. В їх числі вілли Штайнера (1910 р.) і Шоя (1912 р.) у Відні, фасади яких повністю позбавлені декору і сприймаються як витвори 1920-их років ХХ ст..

У стильовій еволюції віденського “сецесіону” в бік “*spätere Jugendstil*” і “*prämoderner Rationalismus*” (за визначенням Мораванські) дуже яскравими творами (але явно недооціненими нашими вітчизняними істориками архітектури) є споруда санаторію “Лютлен” (“*Luthlen Sanatorium*”) у Відні, побудована у 1907 році. Його автор – архітектор Роберт Оерлей (Robert Oerley), один з найбільш цікавих представників “сецесіону”, який в питаннях архітектурного формотворення, без сумніву, володів даром “провидця”. Фасад санаторію сприймається як твір архітектури “наступаючих 20-х років”.

Аналогічні проконструктивістські тенденції зауважуємо і в архітектурі буковинської столиці. Типовим прикладом може бути житловий будинок № 8 по вулиці І. Богуна. На фасаді – дата: 1911 рік. Як і віденська будівля Роберта Оерлея, цей будинок підтверджує думку про те, що раціоналістичні тенденції пізнього модерну у визначених аспектах перевершували “наступаючий” функціоналізм (конструктивізм) архітектури 20-их рр.

Перехід від пізнього модерну до стилю “ар-деко” 20-их років ХХ ст. також можна прослідкувати, спостерігаючи за змінами на деяких спорудах. Одними

з найцікавіших є житлові будинки на розі вул. Української, 57 і Шевченка, 45. Наразі не вдалося встановити точної дати їх спорудження. Але вважаємо, що він побудований на початку 20-их років. Його фасад, прорізаний широкими вікнами, привертає до себе увагу якоюсь особливою архітектурною елегантністю. Шорстка фактура тиньку відтінюється дуже вдало промальованими тягами, тонкими рамками “мінімізованих” віконних наличників. Деякі з вікон виконані “згранями” – вони нагадують твори провідних віденських майстрів – Макса Фабіані і Адольфа Лооса (зокрема, його відому споруду банку на Міхаельсплятц).

Але особливої вишуканості, веселого колориту фасадів цього будинку надають яскраві червоні керамічні плитки, що викладені у простінках між вікнами верхніх поверхів і мовби “приховані” в кутах вікон другого поверху. Гнучкі флоральні мотиви, надзвичайно розповсюджені в ранньому модерні, тут змінилися на чіткі геометризовані форми. І ця урочистість геометризму висловлює стильову концепцію, яка зародилася в етиці раціоналізму початку ХХ ст. і пізніше перейде в “ар-деко”.

Розглянуті нами стильові тенденції в архітектурі Чернівців достатньою мірою передають аналогічні тенденції в архітектурі інших європейських країн.

В архітектурному образі міста втілились також тенденції, які висловлюють регіональну специфіку Буковинського краю. Про те, що ця проблема виникала і розв’язувалась, наочно свідчить вітраж на парадних сходах будинку колишнього Окружного адміністративного управління (Landesregierung), побудованого в 1869–1873 рр. за проєктом архітекторів Й. Главки та Глаубіца. Вітраж “Полювання на ведмедя” був створений в дарчому виконанні віденським художником А. Оффнером і встановлений в 1908 році під час ремонтних робіт і надбудови четвертого поверху.

Ознаки певної “регіональної ідентичності” спостерігаються і в декорі фасадів деяких чернівецьких будинків раннього модерну. Серед типових для модерну флоральних мотивів з’являються картини соняшників (вул. Саксаганського, 15 і вул. Вавілова, 5).

Деякі риси “українського модерну” можна знайти в будинку на розі вул. Лесі Українки, 5 і вул. Сіді Таль, 4. Такими “регіональними рисами” можна вважати високі дахи з керамічної дахівки і характерні “фольклорні” вікна, які звужуються у верхній частині.

Але пошуки прикладів “національно ідентифікованих” варіантів модерну в архітектурі Чернівців дозволили знайти й інші цікаві зразки розв’язання цієї проблеми.

Один із них – будинок-особняк по вулиці Орловській, 10. Забудова цієї вулиці

*Національні мотиви дерев’яного декору
(приватний будинок Ришкевича
по вул. Орловській, 10)*

почалась на межі XIX і XX ст. За свідченнями мешканців будинку № 10, він був побудований в кінці 1890-х років чернівчанином Ришкевичем. Тесля був не лише досвідченим будівничим, але й надзвичайним майстром дерев'яної різьби і прикрасив свій дім цікавими різьбленими деталями. Сьогоднішні власники будинку визначають його як приклад “народного буковинського стилю” - і таке визначення абсолютно правильне. Дах спочатку був керамічним, що ще більше підкреслювало мальовничість забудови. Верхній поверх у центрі висунений дещо наперед у вигляді заскленого балкону, що опирається на дерев'яні підкоси. Він завершений високим двосхилим дахом, який викликає чіткі асоціації із “закопанським стилем”, що був поширений в ті роки в сусідніх з Буковиною районах: в Карпатах і Прикарпатті. Тимпан фронтона прикрашений дерев'яними різьбленими деталями: від зображення сходу сонця з дерев'яними “променями” – до зображення стилізованих квітів.

Дуже цікавими є дерев'яні обрамлення вікон першого поверху, які добре читаються на фоні поверхні тиньку. Зображення квітів і розеток, виконані в техніці заглибленої різьби, органічно відповідають традиціям народного мистецтва Буковини.

Дерев'яні підкоси, що підтримують засклений балкон, – виступ верхнього поверху, – прикрашені фігурками ведмедів та сов. Їх пропорції дещо витягнуті у відповідності з розмірами підкосів, і це надає зображенням умовного або символічного характеру.

“Сови – символ мудрості. Ведмеді – символ сили”, – пояснив художник-різьбар, який живе в будинку, і з ним важко не погодитись.

Під балконом, в неглибоких “кесонах”, розташовані виконані з дерева у високому рельєфі зображення соняшників з гілками, що розходяться в сторони.

Образ цього архітектурного пам'ятника, який з'явився в столиці Буковинського краю на початку епохи модерну і закарбував надзвичайно цікавий “регіональний” варіант “нового стилю”, залишається наразі унікальним.

Міська архітектура Чернівців виявилася в період кінця XIX – початку XX ст. в цілому “міжнародною”, без явно виражених намагань до регіональної і національної специфіки, що й визначило загальний “європейський” тип міста.

Архітектурна спадщина Чернівців кінця XIX – поч. XX ст. являє собою надзвичайно велику мистецьку цінність і потребує подальших поглиблених досліджень. Центральна частина міста по праву може претендувати на отримання статусу “архітектурного музею столиці Буковини”.

Балкон із національними українськими мотивами по вул. Б. Хмельницького, 59 (1910р.)

Примітки:

¹ Kaindl R.-F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – Czernowitz: Pardini, 1908, S. 189

² Беленкова С. Чернівці – духовна скарбниця європейської художньої культури // Актуальные проблемы формирования духовности украинского народа: Сб. науч. трудов [Приложение №6(11) к науч. журналу “Персонал”, №3(57), 2000]. – К., 2000, с. 48–50.

³ Moravászky Akos. Die Architektur der Donaumonarchie. – Budapest, 1988, 228 s.